

[Published in : M.A. Thung (red) *Blijven wij grenzen verleggen? Een grondvraag van onze technologische cultuur.* 's Gravenhage: Uitgeverij Boekencentrum, 1991. pp. 75-8]

REPRODUCTIEVE MANIPULATIE: DE NUER EN WIJ

Sjaak van der Geest

In Zuid Soedan, aan de oevers van de Nijl, woont een volk dat bekend is aan elke eerste-jaars student in de culturele antropologie, maar onbekend aan de journalisten die de oorlog in dat gebied verslaan. Ik heb het over de Nuer, koeienhouders die een zwervend bestaan leiden omdat de weidegronden voor hun vee zich verplaatsen met het natter of droger worden van de seizoenen.

Tussen 1930 en 1936 bivakkeerde de Britse antropoloog Evans-Pritchard in totaal twaalf maanden bij de Nuer en schreef vervolgens drie boeken en vele artikelen over hen. Het kan alleen in het hoofd van een antropoloog opkomen zoveel ontbering en ergernis te verdragen voor de beschrijving van een volkje dat geen mens in de Westerse wereld interesseert. En het kan ook alleen in een antropologenhoofd opkomen daar vijftig jaar na dato nog op terug te komen.

Het merkwaardige van Evans-Pritchards Nuer-manie is dat hij zelf ook maar matig geïnteresseerd was in deze mensen. De motivatie van het veldwerk kwam weliswaar voort uit nieuwsgierigheid, maar niet zozeer nieuwsgierigheid naar de leefwijze van dit volk, veeleer naar die van zichzelf. Hoe meer hij van hen te weten kwam, hoe meer hij zich over zichzelf verwonderde. Diezelfde verwondering slaat toe als men zijn notities na zoveel jaren weer leest. Ik wil het nu niet hebben over goden, en ook niet over koeien, maar over sekse-verschillen en kinderen-krijgen.¹ Het gaat mij vooral om de wijze waarop men ten aanzien van deze twee onderwerpen de 'grenzen' van het wensbare en mogelijke percipieert en al of niet overschrijdt.

Bij de Nuer wordt iemand pas voor vol aangezien als hij/zij een kind heeft voortgebracht. Een opvatting die men in onze maat-schappij niet meer tegenkomt, hoewel hij door sommigen misschien nog heimelijk gedeeld wordt. Toch zijn er bij de Nuer, evenals bij ons, nogal wat mensen die tegen hun wens kinderloos blijven. Hoe lossen zij dit probleem op?

Er zijn vrouwen die onvruchtbaar zijn en/of geen huwelijk met een man wensen. Zij trouwen een andere vrouw en doen alsof het een 'gewoon' huwelijk is. Dat wil zeggen, een van de vrouwen speelt voor man en doorloopt het hele scala van rituelen dat bij een huwelijk hoort. Een belangrijk onderdeel daarvan is de betaling van koeien, in het ideale geval veertig, twintig aan de vader en twintig aan de moeder van de bruid. Die betaling loopt over vele jaren en wordt pas voltooid als er twee kinderen zijn geboren. Een huwelijk zonder kinderen is immers geen huwelijk. De biologische vader van de kinderen uit een 'vrouwen-huwelijk' blijft op de achtergrond; het kan iemand van een naburig dorp zijn. Maar 'biologie' zoals we zullen zien is hier van weinig belang. Een van de vrouwen wordt beschouwd als de 'echte' vader van de kinderen.

Ook kan het gebeuren dat een man sterft voor hij een kind (lees: een zoon) heeft kunnen voortbrengen. Zo'n man heeft eigenlijk voor niets geleefd, is een 'niemand', waar geen herinnering van blijft, tenzij hij alsnog kinderen krijgt. Bij de Nuer kan dat. Daar kan een gestorvene alsnog kinderen verwekken. Een man trouwt een vrouw namens zijn kinderloos gestorven broer. Evans-Pritchard merkt op dat zulke 'geest-huwelijken' bijna even vaak voorkomen als 'gewone huwelijken'. Veel jongens sterven immers vóór de huwelijksleeftijd, maar dat is niet de enige reden. Het uitblijven van een mannelijk kind, een erfgenaam, is een andere reden voor het aangaan van een geest-huwelijk. En tenslotte kan het gebeuren dat een

¹ De gegevens zijn ontleend aan: Evans-Pritchard, E.E. (1951) *Kinship and marriage among the Nuer*. Oxford: Oxford University Press.

man het zo druk heeft gehad met het verwekken van kinderen voor zijn broer dat hij niet aan zijn eigen huwelijk en eigen nageslacht is toegekomen. Dat moet een van *zijn* jongere broers dan weer op zich nemen.

Als een gehuwde man sterft en een van de vrouwen die hij achterlaat heeft hem nog geen kind geschonken, zal een jongere broer, of een zoon van een andere vrouw, zijn huwelijk met de weduwe voortzetten in zijn plaats. De kinderen die daarna nog geboren worden zijn de kinderen van de overleden man. Er is geen sprake van een nieuw huwelijk. De Nuer zeggen slechts dat de betreffende persoon zijn vaders (of: zijn broers) vrouw “een hut heeft gegeven.”

Als we Evans-Pritchard mogen geloven maken de Nuer zich minder zorgen over de kinderloosheid van hun gestorven vrouwen en jonge meisjes. Uiteindelijk zijn zij een patrilineair volk; verleden, heden en toekomst worden vooral als een mannengeschiedenis gezien. Vrouwen verdwijnen door hun huwelijk naar een andere familie. Alleen het idee van een gestorven broer of oom zonder erfgenaam is, is voor hen onverdraaglijk. Een kinderloze vrouw vormt in zo'n filosofie geen probleem, tenzij men tot de conclusie komt dat een bepaalde overleden vrouw geen vrede heeft met haar spoorloze verdwijning en haar familie blijft achtervolgen met haar klacht. Dat zou kunnen blijken uit herhaaldelijke tegenslag en ziekte. In dat geval kan een man een vrouw trouwen namens zijn gestorven zuster, met andere woorden: de gestorven zuster wordt beschouwd, nee *is* de vader van de kinderen die uit dat huwelijk voortkomen. Man of vrouw, dood of levend, het doet er allemaal niet toe. De Nuer overwinnen hun problemen door de ‘grenzen’ van biologie en materie weg te denken. Hun filosofie is: ik ben wat ik denk.

Hoe eenvoudig in vergelijking met de wijze waarop wij dergelijke zaken trachten op te lossen.² Een vrouw die ongewenst kinderloos blijft in onze maatschappij heeft vier mogelijkheden om alsnog een kind te krijgen. Drie daarvan hebben een biotechnisch karakter:

1. Donorinseminatie: de donor kan haar partner zijn of een - al of niet bekende - derde.
2. Implantatie van een onbevucht ovum van een derde bij de vrouw, waarna bevruchting en nidatie plaatsvindt via coïtus of donorinseminatie (zie verder 1).
3. Implantatie (in-vitro fertilisatie) of transplantatie (in-vivo fertilisatie) van een embryo in het moederlichaam. Het embryo kan ontstaan zijn zonder ovum van de vrouw bij wie de implantatie wordt uitgevoerd.
4. Adoptie.

Al deze oplossingen kunnen bovendien gecombineerd worden met het draagmoederschap.

Vier oplossingen in acht varianten. Het lijkt riant maar dat valt tegen. Weinigen zijn er echt gelukkig mee. De meningen en ervaringen zijn zeer verdeeld. Wie één kind wil, krijgt er soms twee of drie tegelijk. De vruchtbaarheidstechniek en -industrie zijn voortdurend in opspraak. Pers, volksvertegenwoordiging, ethici en rechtspraak vallen over hen heen. Wie mag wel en wie mag niet spermadonor zijn? Wie beheert de spermabank? Heeft een vrouw recht op het ingevroren sperma van haar overleden geliefde? Kan een spermadonor eisen stellen ten aanzien van ‘zijn’ kind? Mag het draagmoederschap? Hoeveel geld mag een draagmoeder vragen? (In een ingezonden brief in NRC-Handelsblad van 4 december 1989 wordt gesproken van ‘baarmoederprostitutie’) En kan zij haar kind terug eisen? Heeft een Lesbisch paar recht op kinderen? En hoe mogen die er komen? Enzovoort, enzovoort.

Over de ethische en juridische aspecten van genetische en reproductieve manipulatie is inmiddels een bibliotheek vol geschreven, zowel krantenartikelen als wetenschappelijke

² De nu volgende informatie ontleen ik aan: Van Herten, J.H.S. (1985) Draagmoeder en recht. *Metamedica* 64 (6):448-58.

beschouwingen. Zie b.v. vier bijdragen in *Metamedica* maart 1988 en Gene Corea's boek 'The mother machine'.³

Het grote verschil tussen de Nuer en ons is dat wij aan de fysica vastzitten. Een kind is pas echt 'mijn kind' als het dat is in natuurwetenschappelijke zin. Medische technologie is nodig om die echtheid te bewerkstelligen, om de natuur te dwingen. Een mens is dood als dat medisch is vastgesteld en dan is 'dood' ook echt dood. Een man is pas een vrouw als hij de biologische kenmerken van een vrouw heeft, zijn lichaam moet eerste omgebouwd worden. De fysica bepaalt wat is en niet is. Al het andere dreigt illusie te worden.

Wat dit betekent voor kinderloze vrouwen en mannen in onze samenleving wordt treffend beschreven door Winde Evenhuis in haar studie over in vitro fertilisatie.⁴ Zij voerde lange gesprekken met dertien vrouwen die tegen hun wil kinderloos waren. Sommige van hen trachtten met IVF alsnog zwanger te raken, anderen hadden daar van afgezien. In de gesprekken komt soms het onderwerp op van het 'aangenomen' kind. Een vrouw zegt: "Adoptie? Nee zeker niet. Het is niet van jezelf" (p. 63). En een ander: "... het idee om iets ... te hebben van jezelf, net of je iets bezit, zo bedoel ik het niet hoor, maar om een klein wezentje dat van ons allebei is, om dat samen op te voeden" (p. 32). Evenhuis concludeert dat dit aspect van IVF zowel door medici als door cliënten benadrukt wordt: de uitkomst van de behandeling is een 'natuurlijke' zwangerschap en bevalling en een kind dat honderd procent van de ouders is (p. 118). Maar als de technologie faalt, staan wij aan onze 'grens'.

Voor de Nuer bestaat die grens niet. Zij hebben deze problemen al opgelost. De dictatuur van fysica en 'privé bezit' heeft op hen veel minder vat. Gedachte en materie en mijn en dijn lijken nog niet voorgoed van elkaar gescheiden te zijn.

Een bekend geval uit het Oude Testament van iemand voor wie het samenvallen van mijn en dijn in de voortplanting onacceptabel was - een opstandige Nuer zou men kunnen zeggen - was Onan:

Toen zeide Juda tot Onan: Ga naar de vrouw van uw broer, sluit een zwagerhuwelijk met haar, en zorg, dat ge kinderen verwekt voor uw broer. Maar Onan, die wist, dat die kinderen niet aan hem zouden behoren, liet telkens, als hij tot zijn schoonzuster kwam, het zaad op de grond verloren gaan, om geen kinderen voor zijn broer te verwekken (Genesis 38: 8-9).

Bij de Nuer kan een vrouw vader en een man moeder worden en gestorvenen verwekken kinderen zonder dat er een reageerbuis of frigidair aan te pas komt. Voor ons zijn dat slechts toekomstdromen. We liggen achter op een Afrikaanse stam van semi-nomaden. Langs een andere weg hebben zij onze 'grenzen' met groot gemak overschreden. Of is dit slechts een droom van een antropoloog die onvrede had met de enge grenzen binnen zijn eigen cultuur? Was Evans-Pritchard een 20e-eeuwse Thomas More die zijn Utopia ('Niet-Plaats') in Donker Afrika creëerde? Bestaan de Nuer eigenlijk wel? Ik hoop het.⁵

³ Corea, G. (1984) *The mother machine: Reproductive technologies, from artificial insemination to artificial wombs*. Maryland: Harper & Row.

⁴ Evenhuis, W. (1990) Een verleidelijke keuze. De culturele context van de keuze voor in vitro fertilisatie. Doctoraal Scriptie Culturele Antropologie, Universiteit van Amsterdam.

⁵ Op het moment dat ik deze oude tekst op Internet zet (februari 2014), bekruipt me een groot gevoel van onbehagen; de Nuer die ik hier met bewondering ten tonele voer, zijn nu verwickeld in een bloedige en wrede oorlog met hun eeuwenoude vijanden de Dinka. 'Mijn en dijn' blijkt wel te bestaan als het om etnische identiteit gaat.